

NEKE KARAKTERISTIKE SOCIJALNE DEMOKRACIJE U HRVATSKOJ I SLAVONIJI

(U povodu IV. toma Istor. Arhiva KPJ: Socijalistički pokret u Hrvatskoj i Slavoniji, Dalmaciji i Istri 1892—1919, Beograd 1950.)

Mirjana Gross

Historija Hrvatske koncem XIX. i početkom XX. st. ne može se u potpunosti shvatiti bez analize uloge, koju je u političkom životu odigrala socijaldemokratska stranka. Na temelju materijala iz IV. toma Historijskog Arhiva KPJ htjeli bismo upozoriti na neke karakteristike političke djelatnosti naše socijalne demokracije, koje su usko povezane sa specifičnim razvojem Hrvatske, kao i s općim uvjetima njenoga teškog položaja u okviru Austro-ugarske monarhije¹).

¹ Okosnica ove zbirke izvora za razvoj Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije — materijal za Dalmaciju i Istru vrlo je fragmentaran zbog poteškoća oko njegova sakupljanja, kako redakcija kaže u predgovoru, pa bi bilo teško o tome reći nešto konkretnije — jesu stranački kongresi, s nadopunom nekih drugih materijala, za koje je redakcija smatrala, da mogu prikazati djelatnost socijaldemokratske stranke u pojedinim fazama njena razvoja. Taj je kriterij ispravan, jer stranački kongresi nastoje obuhvatiti sva važnija područja stranačkog rada i rezultate, koji su postignuti. Međutim, materijal s ovih kongresa tek dodiruje mnoge probleme; uzet je iz socijaldemokratske štampe, koja donosi uglavnom izvještaje vodstva stranke, te rezolucije i manifeste, koje je kongres odobrio, a rjeđe diskusije delegata, koje bi tek u većoj mjeri mogle objasniti stranačku teoriju i praksu. Prema tome, bilo je ispravno, da se kongresni materijal nadopuni, ali su ponegdje ostale prilične praznine, budući da za neke vrlo važne momente u historiji socijalne demokracije nema u zbirci izvora. Tako, od II. kongresa socijaldemokratske stranke u prosincu 1896 sve do konferencije u travnju 1904 nema uopće materijala, a ipak je to važno razdoblje ilegalne borbe protiv Khuen-Héderváryja, kada je stranačka organizacija bila gotovo uništena, ali se pokret i dalje nastavljao; kada je došlo do prve praktične suradnje s nekim slojevima građanske opozicije; kada su hrvatska i srpska socijaldemokracija po prvi put uže surađivale; kada je obustavljena socijaldemokratska štampa zbog svoga odlučnog stava protiv šovinizma prigodom protusrpskih demonstracija u Zagrebu u jesen 1902; i na kraju, kada je došlo do velikoga narodnog pokreta 1903, koji je potresao Hrvatskom, a u kojem je socijalna demokracija odigrala važnu ulogu, a sam pokret je u mnogome izmijenio njen karakter i rad.

Osim ovog nedostatka smatramo, da se sabrani materijal — s obzirom na prostor, koji je bio na raspolaganju — prilično ravnomjerno dotiče važnijih momenata u političkom razvoju socijalne demokracije. I za rad stranke među seljacima ima za neka razdoblja dosta izvora, ali je materijal za sve ostalo, kao na primjer sindikalni pokret, a s time u vezi faze uspjeha ili neuspjeha proletarijata u borbi za poboljšanje svog položaja, uz druge važne probleme, ostao fragmentaran ili ga uopće nema.

Po našem mišljenju, glavni je nedostatak ovog toma, što je pretjerano skučen. Dati izvore, koji bi trebali u općim crtama obuhvatiti 27 godina pokreta, koji je bio razmjerno vrlo razvijen i važan u historijskom razvoju Hrvatske, na svega 178 strana, svakako je težak posao i mora nužno ostati nepotpun. Zbirka bolje osvjetljava samo neka područja stranačke djelatnosti, a ni ona ne mogu biti prikazana

Potrebno je u prvom redu konstatirati klasni sastav stranke. U njenim su se redovima do poslije 1903 nalazili mali obrtnici, seljaci, radnici u obrtničkim radionicama i malobrojni tvornički proletarijat², a i pojedini intelektualci pomagali su je od vremena do vremena, boš zbog njene političke radikalnosti³. U programima stranke, novinskim člancima i izjavama pojedinih članova pojam proleter u širem smislu proteže se na sve one slojeve radnog naroda, koji su pogođeni ekonomskim prilikama u vezi s učvršćenjem kapitalističkoga društvenog sistema, t. j. i na one, koji imaju mali posjed ili obrt, ali su potpuno ovisni od kapitalističkog tržišta, koje već mnoge od njih gura u poluproleterski ili proleterski život. Sitna je buržoazija propadala pod konkurencijom mašinske industrije. Situacija je bila pogoršana činjenicom, što tu bijedu nije prozrokovala domaća tvornička produkcija, u kojoj bi proletarizirani slojevi mogli naći zarade, jer je ona bila neznatna, već uvoz strane tvorničke robe.⁴ Kapitalistički je razvoj zahtijevao uvođenje novih i povećanje starih poreza, koje su plaćali širi slojevi naroda, a da s druge strane nisu mogli povećati svoje prihode. Prema tome, nije bilo moguće, da se barem donekle ublaži bijeda, pogotovu, jer su mađarska buržoazija, džentrija i veleposjed sprečavali svaki

u svojoj pravoj slici. Skučenost prostora, naime, prijeći iznošenje izvornog materijala, koji bi u općim crtama obuhvatio razvoj i promjene nekoga važnijeg pitanja, jer zbirka zbog prostora može prikazati samo neke njegove etape.

Smatramo, da bi drugo izdanje, želimo li dobiti zaokruženu sliku razvoja radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji, trebalo svakako nadopuniti, i to člancima iz socijaldemokratske štampe i izvacima iz brošura, sređenima po važnim problemima, te člancima, koji bi mogli ilustrirati opću teoretsku podlogu socijalne demokracije i osvjetliti, u kojoj mjeri je ona u različnim fazama svog razvoja djelovala kao marksistička partija i koliko je pažnje posvećivala teoriji socijalizma. Ne bi trebalo zanemariti ni materijal iz buržoaske štampe, s raznih sudskih procesa i iz službenih dokumenata državne uprave, te po mogućnosti i iz korespondencije političkih i drugih ličnosti. S nadopunom takvog i sličnog materijala u, od prilike, dvostrukom obujmu recenziranog izdanja, mogla bi se dati potpunija slika prilično burnog razvoja socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije za upotrebu onima, koji se kane ozbiljnije posvetiti ovim problemima.

Potrebno je istaknuti, da je samo izdanje vrlo solidno izrađeno. Usporedivši najveći dio teksta s originalima, gotovo i nismo našli pogrešaka, tako da se čovjek može potpuno osloniti na tekst. Jedino bismo s tehničke strane prigovorili ovo: opravdano je, da je redakcija izostavila neke manje važne tekstove iz kongresnog materijala, ali je zbog naučne točnosti trebalo makar u sasvim kratkim bilješkama rezimirati ispuštene dijelove teksta.

S obzirom na spomenute primjedbe smatramo da IV. tom Historijskog Arhiva KPJ može dobro poslužiti kao prvi korak upoznavanju radničkog pokreta Hrvatske i Slavonije. Sudeći po predgovoru, to je i bila tendencija redakcije, u kojoj je ona uspjela. I u svom skučenom opsegu izdanje iznosi opširnije ili fragmentarnije čitav niz nekih važnih, većinom političkih pitanja u vezi s radničkim pokretom, ali nema dovoljno materijala, da bi se problemi mogli uz pomoć ovog toma solidnije proučiti. Međutim, već je mnogo, ako se neke stvari samo uoče i fiksiraju, a tu nam recenzirano izdanje može vrlo dobro poslužiti i na taj način dati historičaru poticaj za dalja zapažanja i istraživanja. Ovo će zanimljivo izdanje i nestručnjak pročitati s interesom i pritom mnogo naučiti. Prema tome, ova je zbirka izvora ispunila veliku prazninu, budući da naša historiografija još nije dala znanstvenih radova o prošlosti radničkog pokreta kod nas.

² Istorijski Arhiv KPJ tom IV, str. 9, 16.

³ Vitomir Korać, Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji I, str. 149—150.

⁴ Arh. KPJ IV, str. 10, 23—24, 27, 35, 62, 110.

ekonomski napredak Hrvatske, koji nije išao u njihovu korist, a hrvatska je buržoazija većinom bila popustljiva i neborbena. Takvo je stanje uvjetovalo simpatije i suradnju nekih slojeva sitne buržoazije sa socijalnom demokracijom. Sitna buržoazija je neprestano strahovala za svoj opstanak, te je smatrala, da će energičniji otpor protiv režima poboljšati njeno stanje. Ona je ustvari bila i jaka i slaba strana socijalne demokracije. Djelatnost i utjecaj stranke bio je — u uvjetima ekonomske zaostalosti i prema tome neznatnog broja pravog proletarijata — omogućen tek potporom sitne buržoazije, u prvom redu malih obrtnika. Bez vodeće uloge tih slojeva socijaldemokratska stranka ne bi mogla uopće postojati sve do početka XX. stoljeća. Tada je proletarijat već bio brojniji, te je bilo moguće da preuzme vodeću ulogu u stranci, ali do toga nije došlo. Međutim, sitna buržoazija nije bila dovoljno borbena, da bi izdržala u prilikama, kada bi se pritisak režima i progoni članova stranke naročito pojačali. Ona je tada napuštala stranku i uzrokovala njeno slabljenje⁵.

Poslije 1903 klasni se sastav socijaldemokratske stranke mijenja u korist proletarijata. U njene organizacije ulazi gotovo sav zanatski, industrijski i velik dio seljačkog proletarijata, koji donosi sobom niz novih problema i mogućnost izraziti je proleterske linije, uz oslon na ostale slojeve radnog naroda.⁶ Same izjave istaknutih članova stranke ističu klasni proleterski pravac i ideologiju stranke, na koji da ne mogu utjecati elementi iz drugih društvenih slojeva.⁷ Međutim, proleterska ideologija upotrebljavana je u mnogome samo deklarativno. Ustvari, različiti interesi društvenih slojeva i njihova borba za prevlast u stranci slabe i koče njenu udarnu snagu, uzrokuju sukobe među članovima i daju joj oportunističku liniju.

Glavni politički zahtjev, za koji se socijaldemokratska stranka konzekventno borila, bilo je opće pravo glasa. Od prvog sastanka socijaldemokratske stranke 1894, a naročito od 1903 do I. svjetskog rata nižu se rezolucije, manifestacije i agitacije za opće pravo glasa, koje se proteže i na žene⁸. Socijaldemokrati su isticali, da je sasvim očito, da buržoazija mimo naroda ne može riješiti goruća pitanja između Hrvatske i Mađarske. Iskustvo je pokazalo, da su svi njeni sporazumi s mađarskom vladom bili štetni za Hrvatsku. Riješiti hrvatsko-mađarske odnose, a to znači srediti teške ekonomske i socijalne prilike u Hrvatskoj, mogu samo hrvatski i mađarski narod zajednički.⁹ Budući da je izborno pravo u Hrvatskoj bilo u to vrijeme jedno od najskučenijih u Evropi, to širi slojevi naroda uopće nisu imali udjela u politici.¹⁰ Razumljivo je dakle, da su socijaldemokrati propagirali opće pravo glasa kao prvi i najvažniji zahtjev, ističući da se svi ostali politički problemi mogu rješavati tek nakon što je općim pravom glasa osigurano sudjelovanje narodnih masa u političkom životu Hrvatske.¹¹

S tom je parolom socijaldemokratska agitacija imala u narodu mnogo uspjeha, a i neki slojevi buržoazije uvidjeli su, da rezultat njihove borbe protiv mađarske hegemonije ovisi o demokratizaciji političkog života i suradnji s

⁵ Arh. KPJ IV, str. 111.

⁶ Korać, n. d. I, str. 177.

⁷ Arh. KPJ IV, str. 110.

⁸ Arh. KPJ IV, str. 17, 22, 25, 28—9, 57, 82, 83—4, 114, 154—5.

⁹ Arh. KPJ IV, str. 114—115.

¹⁰ Arh. KPJ IV, str. 29.

¹¹ Arh. KPJ IV, str. 36, 115, 134.

predstavnicima nižih slojeva naroda, dakako, ako je ona moguća u interesu buržoazije. Tako su socijaldemokrati već 1895 mogli konstatirati, da je njihovom zaslugom pitanje općeg prava glasa izbilo u Hrvatskoj i Slavoniji na površinu, a 1906 da više ni jedna politička stranka ne može biti otvoreno protivna političkim zahtjevima radnika. Treba ih samo natjerati da se zauzmu, da se ti zahtjevi ostvare.¹² Dakako, ovi politički zahtjevi radnika bili su za pravo buržoasko-demokratski zahtjevi.

Izbornu reformu od 1910, iako posvema nedovoljnu, socijaldemokrati su smatrali svojom zaslugom, ali su i dalje nastavili borbu za opće pravo glasa.¹³ Treba istaknuti, da socijaldemokrati nisu nasjeli različitim manevrima, koje je izvodila vlada s obećanjem općeg prava glasa, naročito uoči aneksije Bosne i Hercegovine. Shvaćali su, da treba ovo pravo osvojiti, a ne primiti od vlade.¹⁴ Uz opće pravo glasa socijaldemokrati su isticali i druge političke zahtjeve kao: široku samoupravu Hrvatske, slobodu štampe i pravo sastajanja, udruživanja i govora, odvajanje crkve od države, zamjenu stajaće vojske općom obrambenom dužnosti, progresivni porez i ukidanje neizravnih poreza, ravnopravnost žene i t. d.¹⁵ Agitacija socijaldemokrata u tom smislu, uz njihove ekonomske zahtjeve, mnogo je pridonijela aktivizaciji obrtničkog, tvorničkog i seljačkog proletarijata, koji se dotada, demoraliziran svojom bijedom, nije zanimao za politiku »gospode«, te je dovela do znatne demokratizacije političkog života.

Jedan od centralnih problema u proučavanju radničkog pokreta je odnos socijalne demokracije prema građanskim strankama. Građanske su stranke neprijateljski dočekale pojavu radničkog pokreta. U teškoj borbi protiv Khuena dolazilo je do suradnje samo s pojedincima iz redova buržoazije i do stanovite mjere također s tzv. omladinom ili realistima. Međutim, ova suradnja nije išla dalje od zajedničkih istupa protiv Khuena.¹⁶ Poslije 1903, nakon većeg priliva proletarijata u socijaldemokratske organizacije, pojavila su se shvaćanja, koja su se razilazila s nastojanjima vodeće sitne buržoazije u stranci. Stranka je bila dovoljno jaka i brojna da stupi u odlučnu političku akciju, pa je trebalo izabrati taktiku. Još 1896 glavni je odbor stranke konstatirao slabost građanskih stranaka, u kojima prevladavaju lične razmirice pojedinih »vođa«.¹⁷ Na stranačkoj konferenciji 1904 V. Korać napada sve građanske stranke, koje po njegovu mišljenju nemaju sređenih nazora i jedinstvenog programa, te u njihovim redovima vlada kaos. Ni jedna od njih ne zastupa izričito jednu klasu osim socijaldemokratske stranke. To dakako nije bilo sasvim točno, jer socijaldemokratsku stranku su direktno ili indirektno pomagali različni slojevi, među kojima proletarijat nije prevladavao ni brojno i idejno, i pored deklarativnog pristajanja stranke uz marksističku teoriju. Međutim, činjenica je, da je socijaldemokratska stranka svojim maksimalnim socijalističkim programom, dosljednom borbom za politička prava Hrvatske kao i ekonomskim zahtjevima, imala barem teoretski najjasnije izražen program. Korać je tom prilikom napao obzoraše, pravaše, realiste, a i Radićevu seljačku stranku. Konferencija je primila rezoluciju, u kojoj se kaže, da sve političke stranke rade

¹² Arh. KPJ IV, str. 41, 81—82, 91.

¹³ Arh. KPJ IV, str. 139, 154.

¹⁴ Korać, n. d. I, str. 206—207.

¹⁵ Arh. KPJ IV, str. 29, 36, 57, 81, 89, 116, 149, 155—156.

¹⁶ Korać, n. d. I, 146, 150—151.

¹⁷ Arh. KPJ IV, str. 53.

protiv interesa proletarijata, koji one žele i dalje zadržati u ropstvu, te da je socijaldemokratska stranka jedina, koja se bori za političko, ekonomsko i kulturno oslobođenje radnog naroda. Konferencija je na taj način konstatala potpunu nemoć građanskih stranaka da riješe političke i ekonomske probleme Hrvatske i Slavonije i deklarirala potrebu da se bori sama.¹⁸ Prema tome, u toj fazi razvoja socijaldemokratske stranke nije bilo suradnje s oportunističkim građanskim strankama.

Uskoro zatim prilike su se promijenile. Utjecaji iz Hrvatskog Primorja i Dalmacije pokrenuli su ustajalu građansku politiku. Riječkom i Zadarskom rezolucijom 1905 veliki dio hrvatske i srpske buržoazije započeo je aktivniju borbu da se Hrvatska istrgne iz svoga kolonijalnog položaja. Socijaldemokrati dočekali su Riječku rezoluciju prilično rezervirano. Shvatili su doduše, da ona znači, da politička zrelost nekih građanskih stranaka ipak napreduje, ali su se, na temelju dotadašnjih iskustava s građanskim strankama, kolebali da s njima surađuju, to više, što je Košutova stranka, saveznica hrvatsko-srpske koalicije, bila protivna općem izbornom pravu, koje je hrvatska socijalna demokracija uvijek isticala na čelu svoga programa.¹⁹ Međutim, strašna hajka protiv koalicije, koju su provodili vlada i frankovci, primorala je socijalne demokrate da se opredijele. Shvaćajući progresivni karakter koalicije u odnosu na dotadašnju građansku politiku, socijaldemokrati su se po prvi put i formalno priključili građanskoj opoziciji u njenim političkim zahtjevima.²⁰ Socijaldemokratska stranka je doduše već 1906 istupila iz izborne koalicije s građanskim strankama, jer one po shvaćanju socijaldemokrata nisu bile dovoljno aktivne, a propast mađarona bila je ionako osigurana.²¹ Međutim, linija uske suradnje s buržoaskom opozicijom, da bi se postigli makar i minimalni politički ustupci, od toga je vremena stalna linija vodstva stranke. Tako su socijaldemokrati svojom manifestacijom uoči otvorenja novog sabora onemogućili pokušaj mađarona i frankovaca da priječe djelovanje koalicionaškog sabora. Vlada koalicije je zbog toga ispunila zahtjeve socijaldemokrata, da se ukine kaucija na političke listove.²²

Nova vlada koalicije, preplašena snagom socijalne demokracije, čiji su pristaše upravo tada postali znatno brojniji, nastavila je u mnogome s taktikom brutalnih postupaka prema živom radničkom gibanju, naročito prema štrajkovima. Ipak, koaliciona vlada bila je liberalnija od prijašnjih režima, pa je odobrila pravila mnogim sindikatima, koji su dotada bili ilegalni.²³ U toku suradnje s buržoazijom socijalna demokracija je neprestano stajala iza građanskih stranaka, kritizirajući u štampi i na svojim skupštinama njihovo oportunističko držanje, te je u tom smislu djelovala na javno mnijenje.²⁴ Već je IV. kongres stranke u prosincu 1906 donio rezoluciju, u kojoj je izraženo nezadovoljstvo s radom sabora, jer se ne zalaže za program ustavnih reforama, na temelju kojeg je izabran. Rezolucija čak prijeti »najstrašnijim sudom naroda« onim građanskim političarima, koji ne žele iskoristiti povoljni mome-

¹⁸ Arh. KPJ IV, str. 62—64.

¹⁹ Arh. KPJ IV, str. 81—82. — Korać, n. d. I, str. 184—186.

²⁰ Arh. KPJ IV, str. 72—76.

²¹ Arh. KPJ IV, str. 188.

²² Korać, n. d. I, str. 194—195.

²³ Arh. KPJ IV, str. 90. — Korać, n. d. I, str. 177.

²⁴ Arh. KPJ IV, str. 82.

nat u korist naroda. I koalicija je napala socijaldemokrate u saboru 1907.²⁵ Odnosi između socijaldemokratske stranke i koalicije bili su čas gori čas bolji, već prema tome, kako se koalicija držala prema različnim problemima, koji su se pojavljivali u političkom životu Hrvatske. U predizbornom proglašenju socijaldemokratske stranke 1908 napada se politika građanskih stranaka kao trgovanje s narodnom kožom, te se ističe, da su sve te stranke predstavnice kapitalističkih interesa, bile one klerikalno natražne ili napredne.²⁶ Proglas socijaldemokratske stranke poslije izbora 1908 konstatira, da se građanske stranke ne bore protiv neustavnih mjera Rauchove vlade. Koalicija čeka na mogućnost sporazuma s mađarskim vlastodršcima, koji su najveći neprijatelji naroda. Pomoć i suradnja može se očekivati samo od radnog naroda Mađarske i Austrije, u zajedničkoj borbi protiv vlastodržačkih klasa, protiv kojih je moguća samo borba do narodne pobjede, a ne neko izmirenje.²⁷ Tako su socijaldemokrati svakom prilikom kritizirali građansku opoziciju. Međutim, teški pritisak absolutističkog režima bana Raucha opet je približio građansku opoziciju i socijalnu demokraciju, te je u veljači 1909 došlo do međustranačke izjave, kojom se nagovještava borba za ustavna, politička i građanska prava i demokratizaciju Hrvatske.²⁸ Ali pod Rauchovim prijetnjama koalicija nije sudjelovala u akcijama protiv režima. Socijaldemokrati su ispravno konstatirali, da je poslije Friedjungova procesa hrvatska i srpska građanska politika potpuno kapitulirala pred vlastodršcima.²⁹ U listopadu 1909 glavni je odbor stranke razvrgao kooperaciju s građanskom opozicijom, koja je bila zaključena u veljači 1909.³⁰ Ali linija suradnje s buržoazijom i dalje se nastavljala. Glavni odbor stranke vodio je uglavnom deklarativnu, a manje stvarnu borbu protiv reakcionarnosti velikog dijela buržoazije. Snažnije akcije poduzimao je većinom samo protiv režima. Ovim oportunistom nije bilo moguće postići rezultate u korist radnog naroda. Bio je to samo jedan od razloga slabljenja socijaldemokratske stranke i gotovo uništenja njenih organizacija za vrijeme Cuvajeva komesarijata. Na početku I. svjetskog rata ban Škrlec je iznimnim zakonom raspustio sindikate i organizacije. Socijaldemokratska stranka prestala je postojati.³¹

*

Istakli smo, da je socijaldemokratska stranka zastupala različite sitnoburžoasko, poluproleterske i proleterske slojeve. Njena je nehomogenost na političkom polju došla naročito do izražaja u pitanju taktike prema buržoaskim strankama. Možemo pratiti čitav niz sukoba unutar stranke, koji konačno dovode do njenog rasula u novoj državi SHS.

Karakteristično je za našu socijalnu demokraciju, da je baš zbog njenog prvog istaknutog predstavnika Ivana Ancela, koji je bio usko povezan s malim obrtom, izbio prvi sukob u stranci. Ancele je bio isključen te se kasnije pridružio buržoaskoj naprednoj stranci.³² To dakako ne umanjuje njegove zasluge za socijalnu demokraciju u 90-im godinama prošlog stoljeća, te je za upozna-

²⁵ Arh. KPJ IV, str. 101—102. — Korać, n. d. I, str. 198.

²⁶ Arh. KPJ IV, str. 115.

²⁷ Arh. KPJ IV, str. 118—119.

²⁸ Arh. KPJ IV, str. 134.

²⁹ Arh. KPJ IV, str. 139.

³⁰ Arh. KPJ IV, str. 136—137.

³¹ Korać, n. d. I, str. 212, 227—228, 234. — Arh. KPJ IV, str. 140.

³² Korać, n. d. I, str. 149.

vanje rada i karaktera stranke u tom razdoblju potrebno proučiti Ancelovu djelatnost.

Do prve debate o vrijednosti suradnje s građanskim strankama došlo je već na konferenciji u prosincu 1904.³³ Sukob se zaoštrio na III. partijskom kongresu u prosincu 1905, nakon Riječke rezolucije. Prisutni su se suglasili u tome, da suradnju s građanskim strankama treba u principu izbjegavati, a opozicija na kongresu je zahtijevala, da političke akcije stranke budu sasvim nezavisne, a ne u zajednici s buržoaskim strankama. Radilo se dakle o tome, da li da socijal-demokratska stranka nastavi surađivati s koalicijom ili ne, a to je značilo, da li da se oslanja pretežno na proletarijat ili više na neke malograđanske slojeve. Korać je tom prilikom iznio stanovište vodstva stranke, ističući da socijalna demokracija može samo suradnjom s građanskom opozicijom postići stanovite političke uspjehe, jer bi u slučaju, da se osloni jedino na slabe snage proletarijata, stranka bila osuđena na političku sterilnost. Proletarijat treba da osvoji politička prava, a to je po Koraćevu shvaćanju nemoguće bez uske suradnje s obrtnicima, seljacima i inteligencijom.³⁴ U tom pravcu razvijala se stranačka taktika i dalje, ali je III. kongres ipak donio kompromisnu rezoluciju, u kojoj se ističe stanovište klasne borbe i prilično maglovito osuđuje svaki oportunitizam, koji bi kršio stranačke principe i individualnost.³⁵ Sukob zbog taktike sve se više zaoštravao, jer je jačala snaga proletarijata, a građanska je opozicija vodila kolebljivu politiku prema režimu. Taj je sukob slabio stranku, a njeni su protivnici pokušavali da ga iskoriste tako da je razore, ali im to nije uspjelo.³⁶ Vodstvo stranke, a u prvom redu Korać, i pored kriza i trzavica u stranci — u vezi s teškom političkom situacijom, koja se neprestano mijenjala i prema kojoj je trebalo zauzeti stanovište — konzekventno se zalagalo za suradnju s buržoazijom, ne kao za iznimnu taktiku u pojedinim pogodnim situacijama, već kao za stalnu liniju stranke. Vodstvo stranke naročito je pokazalo svoj sitno-buržoaski karakter u nastojanju, da pokret ostane striktno u okviru zakona, iako je te zakone svakom napadalo kao izraz nepravednoga kapitalističkog uređenja. Glavni se odbor stranke bojao, da će se poslije velikog priliva proletarijata u stranku u prvom desetljeću XX. st. i sama stranka razviti revolucionarnijom linijom, te je zbog toga osuđivalo svaku revoluciju stojeći na stanovištu oportunističke taktike, da se postignu makar i najmanji ustupci buržoazije u korist radnog naroda. Razumljivo je i to, da je glavni odbor nastojao uvesti takvu stranačku organizaciju, u kojoj bi utjecaj sindikalno organiziranog proletarijata na političku djelatnost stranke bio što manji.³⁷ U prvoj fazi razvoja socijalne demokracije, koja bi se mogla ograničiti godinom 1903, stranka je još djelovala kao predstavnica raznih neizdiferenciranih sitnoburžoaskih i proleterskih slojeva. Međutim, nakon toga razdoblja, u vezi s ekonomskim razvojem i daljom proletarizacijom, u stranci se pomalo zapaža diferencijacija na desnu sitnoburžoasku i lijevu proletersku liniju, što se očituje u neprestanim trzavicama u vodstvu i slabljenju političke organizacije stranke.³⁸ U samoj političkoj organizaciji prevladava sitnoburžoaski

³³ Korać, n. d. I, str. 179.

³⁴ Korać, n. d. I, str. 187—190.

³⁵ Arh. KPJ IV, str. 83, 86.

³⁶ Arh. KPJ IV, str. 87, 91. — Korać, n. d. I, str. 208.

³⁷ Korać, n. d. I, str. 222, i III, str. 13—19. — Arh. KPJ IV, str. 112.

³⁸ Arh. KPJ IV, str. 140. — Korać, n. d. I, str. 212.

utjecaj, koji usmjeruje njeno djelovanje prema potpunom vezivanju uz buržoaziju, što će naposljetku uslijediti poslije Svjetskog rata. Međutim, i pored tog oportunitizma ne smijemo zaboraviti, da je socijaldemokratska stranka u konkretnim hrvatskim prilikama bila najnaprednija stranka zemlje, ali je ona samo djelomično vršila zadatke proleterske partije. Ona je u političkom životu Hrvatske imala ulogu, koju su u razvijenim zemljama imale buržoasko-demokratske ili tzv. radikalne stranke.

Naša je socijalna demokracija podržavala uske veze s ostalim socijaldemokratskim strankama Austro-Ugarske, a naročito se divila njemačkom pokretu. Bila je pod utjecajem razvoja radničkog pokreta u Evropi i Americi (hrvatski iseljenici u Americi bili su vrlo zaslužni za radnički pokret u Hrvatskoj)³⁹ i nekritički je primala razne teoretske postavke. U praktičnom djelovanju zadržala je potpunu slobodu akcije. Već na I. kongresu u studenom 1895 zaključeno je, da će socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije djelovati sasvim nezavisno od ostalih socijaldemokratskih stranaka Austro-Ugarske, jer su prilike u Hrvatskoj drugačije nego što su u ostalim zemljama Monarhije, te je potrebno da hrvatska stranka potpuno slobodno odlučuje, kako će se držati prema različitim situacijama u političkom životu Hrvatske.⁴⁰ Hrvatski su socijaldemokrati pratili s najvećim interesom razvoj radničkog pokreta u drugim zemljama Monarhije i popularizirali ga u svojim listovima i na skupštinama. Slali su delegate na njihove stranačke i strukovne kongrese, kao što su i oni dolazili na kongres hrvatske stranke.⁴¹ Dosljedni svome stanovištu, da su interesi nižih slojeva naroda isti u svim zemljama Monarhije u borbi protiv vladajućih klasa, hrvatski su socijaldemokrati čak pokušavali ostvariti neke zajedničke akcije socijaldemokrata cijele Austro-Ugarske, da bi se riješili akutni problemi Monarhije. Tako je na V. kongresu u travnju 1908 izglasana rezolucija, prema kojoj bi stranka trebala uzeti inicijativu, da cijela austrougarska socijalna demokracija zauzme zajednički stav prema dualizmu.⁴² Na jugoslavenskoj socijalističkoj konferenciji u prosincu 1909, na kojoj su osim slovenskih i srpskih predstavnika sudjelovali delegati gotovo svih austrougarskih socijaldemokratskih stranaka, zaključeno je, da bi cijela austrougarska socijalna demokracija trebala da zauzme stanovište prema problemima, koji su nastali nakon aneksije Bosne i Hercegovine. Istaknuto je tom prilikom, da posljedice aneksije ometaju razvoj svih naroda Monarhije, te je prema tome potrebna reorganizacija Austro-Ugarske u federaciju naroda i nacionalno ujedinjenje Jugoslavena.⁴³

Socijaldemokratska stranka bila je konzekventno u prvim redovima borbe protiv šovinizma. Isticala je uvijek jednakopravnost svih nacija i osuđivala nasilno nametanje nacionalnog imena.⁴⁴ Suradnja hrvatske, srpske i slovenske socijalne demokracije razvila se u većoj mjeri tek poslije 1902.⁴⁵ ali je Balkanska socijalistička konferencija u Beogradu, u siječnju 1910, pokazala, da u shvaćanjima vodstva hrvatske i srpske socijalne demokracije postoje

³⁹ Arh. KPJ IV, str. 55.

⁴⁰ Arh. KPJ IV, str. 40.

⁴¹ Arh. KPJ IV, str. 9—11, 15—16, 39, 53.

⁴² Arh. KPJ IV, str. 121.

⁴³ Korać, n. d. I, str. 214—216.

⁴⁴ Arh. KPJ IV, str. 11, 36, 115.

⁴⁵ Korać, n. d. I, 155—156.

velike razlike, koje su izbile kao rezultat različitog razvoja i uloge socijal-demokratske stranke u Hrvatskoj i Srbiji.⁴⁶

Hrvatska je socijaldemokratska stranka pomagala radnički pokret u Dalmaciji i Bosni, a u manjoj mjeri u Istri, preko svoje štampe i direktnim dodirima.⁴⁷

Predstavnici radničkog pokreta Hrvatske prisustvovali su već III. kongresu II. Internacionale u Zürichu 1897 i IV. kongresu u Londonu 1896, ali tek 1910 priključila se hrvatska stranka II. Internacionali, kad je ugarska sekcija pretvorena u ugarsko-hrvatsku.⁴⁸ Socijaldemokrati protivili su se, slavenskoj politici Sjepana Radića, koji se nadao, da će ruski car pomoći Hrvatskoj, a III. kongres stranke donio je u prosincu 1905 rezoluciju, kojom pozdravlja rusku revoluciju.⁴⁹ Prema svemu, hrvatska je socijaldemokratska stranka dosljedno djelovala kao internacionalna partija.

Materijal, sakupljen u IV. tomu Historijskog Arhiva, pokazuje da je seljačko pitanje imalo važnu ulogu u razvoju socijaldemokratske stranke, koja se zalagala za rješavanje akutnih problema u vezi s proletarizacijom seljaka. Socijalni problemi Hrvatske, kao izrazito seljačke zemlje, nametnuli su stranci akciju među seljačkim masama. Ona je na taj način odstupila od taktike austrijske i njemačke socijalne demokracije, koje su zanemarile seljačko pitanje. Stranačka je agitacija zabilježila prilične uspjehe na selu, a naročito među srpskim seljacima u Srijemu. Već je I. kongres socijaldemokratske stranke 1895 zaključio, da hrvatski predstavnik na kongresu Internacionale u Londonu treba da iznese pred taj međunarodni forum seljačko pitanje u Hrvatskoj.⁵⁰ U vezi s izradom programa socijaldemokratske stranke 1895, glavni je odbor stranke izdao proglas, u kome upozorava, da kod sastava programa treba uzeti u obzir agrarne odnose. To je u osnovi programa i učinjeno. Međutim, većina delegata na II. kongresu 1896 oprla se unošenju seljačkog pitanja u socijaldemokratski program, tako da se u programu ne govori posebno o seljacima, iako je kongres donio rezoluciju o organizaciji seljaka.⁵¹ Usprkos otporu stranačka je propaganda na selu pomalo napredovala, a baš su na tom području socijaldemokrati bili izloženi najtežim progonima sa strane režima.⁵² Već na prvom sastanku socijaldemokrata 1894 diskutiralo se o seljačkom pitanju. Prisutni su se složili s izlaganjem jednog seljaka iz Majura, koji je, ističući nepovjerenje seljaka prema svakoj agitaciji iz grada, zahtijevao, da agitatori rade vrlo oprezno i uglavnom individualno. Prema tome, ni sami socijaldemokrati nisu očekivali, da će uspjeti na selu.⁵³ Ali već je na I. kongresu 1895 konstatiran napredak među onim slojevima, koji su tobože iz klasne opreke protivnici socijalizma, t. j. među seljacima.⁵⁴ Način agitacije na selu ostao je ipak i u daljem razvoju jedan od najvećih problema socijaldemokrata.

⁴⁶ Arh. KPJ IV, str. 139. — Korać, n. d. I, 216—217.

⁴⁷ Arh. KPJ IV, str. 92—93.

⁴⁸ Arh. KPJ IV, str. 15, 45—47, 54, 137.

⁴⁹ Arh. KPJ IV, str. 64, 83.

⁵⁰ Arh. KPJ IV, str. 46.

⁵¹ Arh. KPJ IV, str. 30, 37, 56—58, 60. — Korać, n. d. I, str. 131.

⁵² Arh. KPJ IV, str. 33. — Korać, n. d. I, str. 132—4, 135, 144, 197—199.

⁵³ Arh. KPJ IV, str. 18—21.

⁵⁴ Arh. KPJ IV, str. 41.

Poslije 1903 seljački proletarijat je u većoj mjeri počeo pomagati stranku, i to najviše u Srijemu i Slavoniji, ali i u drugim krajevima.⁵⁵ IV. kongres donio je 1906 rezoluciju o stvaranju organizacija poljoprivrednog proletarijata.⁵⁶ Nakon toga održana je I. zemljoradnička konferencija, koja je već rješavala pitanja nadnica i stvaranja zemljoradničkih udruženja.⁵⁷ U vezi s radom na selu bilo je velikih poteškoća, naročito zbog progona i utjecaja sitnoburžoaskih elemenata na selu. Tako je već na II. zemljoradničkoj konferenciji 1907 konstatirano, da su česta nastojanja, kako bi se zemljoradnička udruženja pretvorila isključivo u konzumne i vjeresijske zadruge. Stranka je prilično pomogla poljoprivrednim radnicima u njihovoj borbi protiv veleposjednika, te je potakla i pokret za reorganizaciju općina u korist seljačkih masa. Zemljoradnička je organizacija imala poseban položaj u stranci, jer je imala posebne probleme.⁵⁸ Međutim, zbog nehomogenosti seljačkog stanovništva zemljoradnički savez ostao je slaba organizacija. Seljaštvo je primalo samo neke socijaldemokratske ideje, koje su se, prenošene iz sela u selo, tumačile na najraznovrsnije načine. Ono je simpatiziralo sa socijaldemokratskim akcijama, ali čvrstu podršku pružalo je samo u rijetkim slučajevima.⁵⁹ Ipak je jedini socijaldemokratski poslanik u hrvatskom saboru, Korać, bio izabran od seljaka u Šidu.

Socijaldemokratska agitacija u provinciji bila je mnogo teža nego u Zagrebu ili Osijeku, gdje je radnički pokret bio najjači. Ipak se djelatnost socijalne demokracije osjećala i u provinciji, iako mnogo slabije nego u glavnom gradu. Stvoreni su centri, koji su doduše bili organizaciono slabi, ali se iz njih ipak mogla širiti agitacija. Zagrebački su socijaldemokrati često putovali po provinciji. Organizirane su skupštine, štrajkovi i prvomajske proslave, ali je utjecaj pokreta u provinciji na liniju i razvoj same stranke ostao minimalan.⁶⁰

*

Potrebno je još osvrnuti se na razvoj socijalne demokracije poslije I. svjetskog rata, za koje ovaj tom donosi vrijedni materijal.

God. 1914 socijaldemokratska stranka je bila raspuštena. Obnovljena je 1917, kada je vlada zbog unutrašnjih poteškoća, koje su prethodile slomu Austro-Ugarske, bila prisiljena, da do stanovite mjere izađe ususret radnicima.⁶¹ Opća kriza evropske socijalne demokracije nije mimoišla ni hrvatsku stranku, koja je već prije rata bila na najboljem putu da postane puki dodatak građanskim strankama. Rat je ubrzao proces diferencijacije slojeva unutar stranke, koja je nakon oktobarske revolucije došla potpuno do izražaja. Sitnoburžoaski slojevi na čelu s Koraćem smjesta su je osudili, dok je u redovima proletarijata izazvala oduševljenje.⁶² U prvo vrijeme se rascjep razvijao unutar stranke, koja je jedinstveno istupila za samoodređenje naroda i ujedinjenje, te su njeni predstavnici ušli i u Narodno vijeće.⁶³ Ali kad je Korać postao ministar

⁵⁵ Arh. KPJ IV, str. 93.

⁵⁶ Arh. KPJ IV, str. 102.

⁵⁷ Korać, n. d. I, str. 196—197.

⁵⁸ Arh. KPJ IV, str. 103—109, 128—130, 112, 156, 147.

⁵⁹ Arh. KPJ IV, str. 142—143. — Korać, n. d. I, str. 132.

⁶⁰ Arh. KPJ IV, str. 41, 54, 78—79, 89, 90, 122, 135.

⁶¹ Arh. KPJ IV, str. 167—169.

⁶² Korać, n. d. I, str. 245—246.

⁶³ Arh. KPJ IV, str. 160—161. — Korać, n. d. I, str. 252—253.

u buržoaskoj vladi, osudila ga je većina članova i simpatizera stranke, te je podržavala ljevičare, pristalice oktobarske revolucije.⁶⁴ Na zemaljskoj konferenciji u siječnju 1919 predložene su dvije rezolucije. Rezolucija desnice je opravdavala ulaznje socijaldemokrata u vladu, tvrdeći da je to korisno za postignuće socijalnih i političkih zahtjeva radničke klase. Ona se deklarirala za načelo klasne borbe, ali je osudila terorizam, zbog kojeg je optužila ljevicu, i zahtijevala ujedinjenje svih socijalističkih stranaka Jugoslavije.⁶⁵

I rezolucija ljevice zahtijeva ujedinjenje jugoslavenskih socijalističkih stranaka, ali na principu nepomirljive klasne borbe, i osuđuje bilo kakvu suradnju s buržoazijom. Rezolucija izjavljuje, da proletarijat ne smatra Državno vijeće svojim predstavnikom, jer je ono organizirano makinacijama reakcionarnih buržoaskih stranaka. Rezolucija dalje zahtijeva, da se zemlja proglasi nacionalnom svojinom i da se podijeli seljacima u onoj mjeri, u kojoj je svaki može obraditi sam sa svojom porodicom. Oštro se osuđuje agrarna reforma, koja služi samo demagogiji i protežiranju izvjesnih slojeva seljaka. Rezolucija osuđuje II. Internacionalu i zahtijeva, da se pristupi III. Internacionali.⁶⁶

Nakon ove konferencije došlo je i do formalnog rascjepa. Ljevičari osnivaju svoj odbor i postižu velike uspjehe u masama.⁶⁷ Između ljevice i desnice vodi se ogorčena borba. U povodu saziva kongresa svih lijevih grupa u Slavonskom Brodu za travanj 1919, glavni odbor socijaldemokratske stranke, tj. predstavnik desnice izdaje proglas, u kome određuje svoje stanovište. Glavni odbor opet ističe opravdanost sudjelovanja socijaldemokrata u vladi, sve dok buržoazija pokazuje namjeru da ispunji obećanja, koja je dala proletarijatu u danima ujedinjenja. Da bi se ovo stanovište opravdalo, proglas navodi rezultate politike »ministerijalizma«: uvođenje 8-satnog radnog vremena, agrarnu reformu i predradnje za reformu radničkog osiguranja. I sama desnica priznaje, da se u buržoaskoj vladi događaju stvari, koje ne može odobriti, ali ih podnosi zbog važnijih interesa radnika. Proglas optužuje ljevicu, da pitanje taktike podiže na pitanje načela, jer da se kod »ministerijalizma« ne radi o principu, već samo o taktici. Desnica čak izjavljuje, da je spremna napustiti dotadašnju taktiku, ako to odredi kongres socijalne demokracije, sazvan dakako pod njenim utjecajem. Ona osuđuje kongres u Brodu, koji, po njenom shvaćanju, pod izlikom ujedinjenja cijepa ustvari jugoslavenske socijaliste. Glavni odbor smatra, da su svaki pojedinac ili organizacija, koji biraju ili se daju birati za taj kongres, istupili iz stranke. Desnica proglašava ljevičare sukrivcima reakcije, jer da svojim terorom odozdo ometaju borbu baš u času, kada ona treba da postigne ostvarenje mnogih radničkih zahtjeva, te izazivaju teror vladajućih slojeva.⁶⁸

Opozicija je na to odgovorila svojim proglasom, u kome ističe, da je glavni odbor ostao osamljen sa svojom namjerom, da radnički pokret potpuno poveže s buržoaskim strankama, a kad je uvidio, da to ne može postići, nastoji da pocijepa pokret u dvije stranke. Na taj je način glavni odbor digao cijelo

⁶⁴ Korać, n. d. I, 255.

⁶⁵ Arh. KPJ IV, str. 162—163.

⁶⁶ Arh. KPJ IV, str. 163—165.

⁶⁷ Korać, n. d. I, str. 259.

⁶⁸ Arh. KPJ IV, str. 166—172.

članstvo protiv sebe. Proglas ističe, da je socijaldemokratska stranka pristala da ima izaslanike u Narodnom vijeću, da bi se uništili separatistički elementi. Nakon toga buržoazija je, smatrajući da joj narodne mase više nisu opasne, postajala u svojim postupcima sve reakcionarnija, a Korać je i pored toga stupio u buržoasko ministarstvo. Odlomak, u kome se dokazuje, da »ministerijalizam« nije donio ništa dobra radnicima, cenzura je zaplijenila. Proglas ističe, da vlada nije dala radnicima zaštitne zakone, ali je Korać potpisao odluku ministarstva, da se ponovo uvede slobodna trgovina, nakon čega je hrana strašno poskupila. Osamsatno radno vrijeme, tvrdi proglas, dobili su radnici isključivom zaslugom svojih organizacija, koje su ga iznudile od poslodavaca, a ne »ministerijalizmom«. Ljevica napada Koraćevu agrarnu reformu, po kojoj se feudalcima garantira otkupnina, a zemlja se daje samo onim imućnijim seljacima, koji raspolažu oruđem za njenu obradu, dok su siromašni seljaci bez alata ostali praznih ruku. Ljevica sa svoje strane optužuje glavni odbor, da mu je »ministerijalizam« postao načelo, a ne taktika, tako da i dalje pomaže nedemokratsku i nesocijalnu vladu. Proglas napokon ističe, da se radničkom pokretu mora dati novi pravac ujedinjenjem socijalističkih stranaka Jugoslavije i prekidom saveza s buržoaskim strankama.⁶⁹

Kongres u Slavskom Brodu bio je zabranjen, ali je u travnju 1919 formirana na Beogradskom kongresu Jugoslavenska socijalistička partija (komunista), koja je ušla u III. Internacionalu. Dalje napredovanje komunista najbolje pokazuje činjenica, da su Zagreb i Karlovac izabrali komunističke gradonačelnike (komunisti su u Zagrebu dobili 7000 glasova, a socijaldemokrati 284).⁷⁰ Posljednji kongres socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije u travnju 1920, koji je bio sazvan da odobri pristup socijaldemokratskoj stranci Jugoslavije, pokazao je, da je socijaldemokratska stranka doživjela potpuni slom i da je ostala gotovo bez pristalica.⁷¹ Bila je to logična posljedica linije njenoga glavnog odbora. Suradnja sitne buržoazije i proletarijata uz prevladavanje sitnoburžoaskog utjecaja, na kojem je dotada počivala djelatnost stranke, nije više bila moguća. Sitna se buržoazija prepala snage proletarijata, koja se pokazala poslije rata, te oktobarske revolucije i vrijenja u drugim evropskim državama. Ona više nije bila sposobna da u svom interesu daje pravac stranci, u kojoj bi bio zastupan i taj borbeni proletarijat. Osim toga su se promijenile u novoj državi prilike, koje su sitnu buržoaziju za vrijeme Austro-Ugarske tjerale u opoziciju prema višim slojevima buržoazije. Ona je zbog svega toga prišla buržoaskim strankama, a proletarijat ljevici, kasnijoj komunističkoj partiji, od koje je očekivao energičnu borbu za radničke zahtjeve, pa čak i ostvarenje proleTERSKE revolucije. Tako, dakle, staru socijaldemokratsku stranku nije spasilo od propasti niti njeno vezivanje uz buržoaziju, jer više nije bilo društvenog sloja, na koji bi se mogla osloniti.

⁶⁹ Arh. KPJ IV, str. 172—178.

⁷⁰ Korać, n. d. I, str. 279.

⁷¹ Korać, n. d. I, str. 272, 278—279.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Verfasserin äussert hier ihre Meinung über den IV. Band des Archivs der Kommunistischen Partei Jugoslawiens, der eine Quellensammlung zur Geschichte der sozialistischen Bewegung in Kroatien und Slawonien, Dalmatien und Istrien enthält. (Hier werden nur die Quellen zur Geschichte der Arbeiterbewegung in Kroatien und Slawonien in Betracht gezogen.) Die Quellensammlung wird als unzulänglich für ein ernsteres Studium der Geschichte der sozialdemokratischen Partei Kroatiens und Slawoniens bezeichnet, sie wird aber als nützlich zur Einführung in dieses Studium begrüsst, weil sie viele Charakteristiken der Entwicklung dieser Partei berührt, und so die Geschichtsforscher bewegen könnte diese Fragen einer eingehenden Bearbeitung zu unterziehen. Die Verfasserin bemüht sich einige dieser Probleme, auf Grund der besprochenen Quellensammlung, kurz zu umreissen und zwar: die Klassen und sozialen Gruppen in der Anhängerschaft der Partei; der Kampf der kroatischen Sozialdemokratie um politische Freiheiten, in erster Reihe um das allgemeine Wahlrecht; das Verhältniss der bürgerlichen Parteien zu der sozialdemokratischen Partei; der Internazionalismus der kroatischen Sozialdemokratie; die Partei und die Bauernfrage; der Verfall der kroatischen Sozialdemokratie.

HISTORIJSKI
ZBORNIK

GOD. V.

1952

BROJ 3—4

HISTORIJSKI ZBORNIK

ČASOPIS POVIJESNOG DRUŠTVA HRVATSKE

Uređuje Redakcioni odbor: Oleg Mandić, Jakša Ravlić i Jaroslav Šidak (glavni i odgovorni urednik). Rukopisi za razmjenu šalju se na adresu: Historijski seminar, Filozofski fakultet, Zagreb, Trg Maršala Tita 14. Narudžbe za Historijski zbornik prima »Školska knjiga«, Zagreb, Ilica 28.

SADRŽAJ

	Strana
OLEG MANDIĆ, Bratstvo u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj	225—298
IVO MILIĆ, Perijeklo prava bližike na prvokup i otkup nekretnina	299—310
MIRJANA GROSS, Neke karakteristike socijalne demokracije u Hrvatskoj i Slavoniji	311—323

OCJENE I PRIKAZI

J. Bösendorfer, Agrarni odnosi u Slavoniji (N. KLAIĆ — R. BIČANIĆ)	325—333
D. Roller, Dubrovački zanati u XV. i XVI. stoljeću. (J. TADIĆ)	333—343
Novi prilozi o dubrovačkoj diplomaciji. (J. LUČIĆ)	344—347
Z. Herkov, Statut grada Zagreba od god. 1732. (N. KLAIĆ)	347—350
R. Besarović, Vaso Pelagić (M. EKMEČIĆ)	350—354
Izdanja staroslavenskog instituta. (L. KOŠUTA)	354—360
Tabula Hebana. (M. VEDRIŠ)	360—365

ČASOPISI

Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslov. naroda pod turskom vladavinom, I i II. (S. M. TRALJIĆ)	367—372
Istoriski glasnik 1951, br. 1—2. (J. LUČIĆ)	372—376
Godišnjak Istor. društva Vojvodine 1951. (F. MOAČANIN)	376—380
Zbornik radova Instituta za proučavanje književnosti SAN 2, 1952. (J. RAVLIĆ)	380—383
Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, N. S. II, 1952. (N. ŽIC)	384—386
Historische Zeitschrift — u povodu 90-godišnjice života F. Meineckea. (M. GROSS)	386—390
Archives d'histoire du droit oriental — Revue intern. des droits de l'antiquité I, 1952. (K. BASTAIĆ)	390—394

ZNANSTVENE USTANOVE

JOSIP BUTURAC, Državni arhiv u Zagrebu	395—408
--	---------

BILJEŠKE

»Da li su Bosanci u XVII. v. znali za bogomile?« (S. M. TRALJIĆ)	409—410
Naše historijske čitanke. (S. M. TRALJIĆ)	410—413
G. Škrivanić, Dnevnik Dubrovčanina M. Pešića o Požarevačkom mirovnom kongresu 1718 g. (J. LUČIĆ)	413—414
V. Pelagić, Izabrani spisi I, 1952. (M. EKMEČIĆ)	414—415
Ekonomisti XVII. i XVIII. stoljeća. (D. NEŠIĆ)	415—419